

Демократија и цензура

Повод. за разговор са професором Николом Милошевићем јесте чињеница да смо у последњих неколико година били сведоци различитих покушаја власти да успостави потпуну контролу над свим облицима информација. Често је, међутим, истицана и чињеница да се цензорски методи којима је склон овај режим у понечему битно разликују од оних облика цензуре који су нам познати од раније. Но, да бисмо дошли до неких конкретнијих одређења ваљало би кренути од самог почетка.

М. Петричевић: Дакле, да ли је могуће установити када су се појавили први облици цензуре?

Н. Милошевић: Појава цензуре пада уједно са појавом првих већих државних целина у којима је писана и усмена реч играла значајну улогу. Први је покушао теоријски да артикулише идеју увођења цензорских мера Платон, који је и иначе био мислилац склон величању тоталитарног друштвеног поретка. Од Платона потиче како концепција превентивне тако и концепција цензуре у обичном смислу те речи. Превентивну цензуру Платон је замишљао као неку врсту обавезе у добро уређеној држави да свако ко науми да се у јавности неким својим литерарним или политичким прилогом обрати мора са том својом намером, односно текстом упознати једну групу мудрих и одговорних грађана који ће одлучити да ли је поменути прилог нешто што ваља учинити доступним јавности или не. Ону другу врсту цензуре замишљао је Платон као репресивну меру према онима који су се огрешили о интересе његове идеалне државе онако како их је он видео. Мера о којој је реч била је прогонство уз претходне формалне почасте, а прогонство је онда значило губитак статуса слободног грађанина, односно могућност да човек буде на некој пијаци робова купљен од неког робовласника као што се и самом Платону замало на Сицилији десило, Много година касније институција цензуре у оба ова своја облика дошла је до свог пуног израза у тоталитарним државама новијег времена, пре свега у Стаљиновој и Хитлеровој империји. Не само што је постојала у обе државе званична цензорска институција него су и сви уредници као и сви одговорни људи на информативним пословима имали обавезу да практично врше цензорску дужност одлучујући о томе хоће ли неки понудени им рукопис угледати света. Посебно занимљив случај поновног успостављања цензорских мера античког доба представља случај Александра Сољженицина. Чак и у време када су најтежи облици репресије у Совјетском савезу укинати, цензура је и у режиму Стаљинових следбеника и наследника играла и даље значајну улогу. Тако је Сољжењицин био жртва превентивне цензуре. Уредници су пропустили само један сасвим ограничен број његових текстова, а све оне његове књижевне прилоге, по њиховом суду субверзивне, одбијали по правилу без икаквог образложења. У Сољжењициновом случају примењен је у Совјетском савезу, у другој половини двадесетог века, и онај облик античке цензуре у виду прогонства. Као што је познато, Сољжењицин је протеран из своје домовине, с тим што је ова мера протеривања била само реприза широко примењене институције прогонства већ у првим годинама Лењинове и Стаљинове државе. Тако је, на пример, 1921. године на основу једног декрета Лењина и Троцког протерана група од три стотине угледних руских интелектуалаца

од којих су многи служили на част не само руској него и светској науци, литератури и филозофији. Једини грех ових интелектуалаца био је у томе што су се критички односили према совјетском режиму. Нико од њих наине на било који начин није био умешан у било коју акцију за свргавање постојећег режима, па се тако догодило да је у новом облику опет постало актуелно оно на шта је још у своје време указивао Тацит. Описујући како се постепено усталила она мера репресије позната под именом увреде величанства, Тацит се позива на стара, добра републиканска времена у којима су, како он каже, била кажњавана дела а не речи. И то је једно од битних обележја институције цензуре. Цензура није усмерена против одредене политичке праксе, већ само против изговорене речи. Управо у томе и јесте једна од особених карактеристичности тоталитарних система. Такозвани вербални деликт или деликт мишљења незамислив је у истински демократском друштву, па тако поновно увођење овог деликта и у социјално психолошком и социолошком смислу те речи значи оно што се зове репресија.

М. Петричевић: *Није ретко мишљење да би извесна контрола информација могла да има и позитивне ефекте. Наине, сматра се да би компетентни цензори могли да утичу на побољшање квалитета онога што се објављује или онога што на било који начин функционише као преносник одредених порука.*

Н. Милошевић: Тешко би било по мом мишљењу наћи било какву позитивну функцију институције цензуре. Цензура је превасходно један облик репресије, било да се јавља у свом превентивном или у свом "накнадном" виду. Било да се неки рукопис унапред онемогућује да изађе из штампе, било да се неки прилог у новинама или књига накнадно забрањују, у оба случаја реч је о насиљу над слободно исказаном мишљу, а свако насиље, особито у пословима ове врсте, може бити само деструктивно. Према томе, постојање односно непостојање цензуре, нека је врста знака распознавања за природу једног политичког поретка. Тамо где ни формално ни стварно не постоји цензура има демократије. Тамо где цензура, све једно у неприкривеном или прикривеном облику постоји, демократије нема и не може је ни бити.

М. Петричевић: *Нема сумње да је један од основних разлога постојања цензуре настојање да се јавно мњење формира на тачно одреден начин, односно према потребама владајућег режима. На који начин се то постиже?*

Н. Милошевић: Цензорске мере двојако утичу на формирање јавног мњења. С једне стране, оне уносе страх и стрепњу међу људе од пера који би могли допринети да се јавно мњење окрене у правцу који је непожељан по властодршце у некој земљи. Заплашени последицама које могу услед непоштовања цензорских прописа настати, интелектуалци могу лако изабрати ћутање, а то се цензорским репресијама по правилу и хоће. С друге стране, један број интелектуалаца у земљи да ипак њихови духовни производи угледају света склон је да подеси своје текстове према захтевима цензора претварајући се тако у интелектуално квалификоване лакеје једног репресивног режима. Осим тога, средства јавног информисања и систем образовања под цензорском палицом могу утицати на формирање грађана у правцу који је пожељан за оне који држе власт. Све у свему, институција цензуре двоструко утиче на формирање јавног мњења: елиминацијом непожељних текстова и фаворизовањем текстова прилагођених за потребе постојећег политичког поретка.

М. Петричевић: *И поред свега, да ли је ипак могуће да постојање цензуре на било који начин доведе и до неких позитивних последица?*

Н. Милосевић: У принципу постоје сигурно такви људи од пера који чак и под цензорским притисцима, служећи се такозваним езоповским језиком, могу срочити и нешто што има већу и трајнију духовну вредност. На жалост, то је само онај фамозни изузетак који потврђује правило, а правило је да највећи број посленика на пољу журналистике, политике, публицистике и других сличних дисциплина под притиском цензуре пише само текстове који трају онолико колико траје она текућа политичка потреба којој они одговарају. Говорећи језиком Арнолда Тојнбија, могло би се рећи да је изазов цензуре најгори и најнеповољнији могући изазов за посленике у свету духа. Све треба по мени препустити суду јавности зато што јц једино суд јавности меродаван за коначну процену вредности неког дела све једно да ли је реч о новинском чланку, роману или филозофској расправи. Само јавно, критичко процењивање може бити онај филтер кроз који ће се пропуштати духовне творевине трајније вредности, односно елиминисати она дела која по свом интелектуалном нивоу незаслужују да их дуже памтимо.

М. Петричевић: *Већ смо поменули да се често истиче разлика у начину примене цензуре током протеклих педесетак година и у последњих пет година. Да ли бисте о томе сада могли да нам кажете нешто више?*

Н. Милошевић: У време Јосипа Броза цензура је вршена по правилу на директан и отворен начин. У почетку, цензори су били озваничени, односно институционализовани, да би после неког времена и сваки уредник, водитељ јавне трибине или било ко други ко се бави сличним пословима, фактички имао статус цензора. У времену у коме сада живимо на снази је један политички поредак коме је потребна демократска маска, па су у складу с тим и цензорске мере добиле друкчији, скривитији и индиректнији облик. Формално, може се све објавити. Стварно, међутим, може се објавити оно што властодршцима није по вољи једино на маргини новинске и издавачке делатности. У оним малобројним новинским публикацијама и сада практично јединој телевизијској независној станици, постоји знатно већа слобода јавног изражавања, али са гледишта режима она се толерише зарад већ поменуте демократске маске која је режиму потребна пред домаћом, а пре свега пред страном јавношћу. Најгледанији телевизијски медиј и најчитанија дневна штампа по правилу се строго контролишу од стране цензора на уредничким пословима. Бива, додуше, понекад да се неки медиј отме контроли режима, као што је то недавно био случај са телевизијском кућом "Политика". Међутим, у том случају одмах се активирају додатне заштитне цензорске мере и медиј који се отео контроли бива опет подвргнут пасци овога пута нових, буднијих и подобнијих уредника. Степен слободе у оваквом једном друштву може се упоредити са слободом пса на ланцу. Пас на ланцу могао би помислити да је истински слободан само ако заборави да дужину његовог ланца, односно меру његове слободе, одређује његов газда. То исто важи и за политички живот земље. Простор за политичке слободе углавном је онолики колико то процени странка на власти и њен први човек. Када су властодршци овдашњи проценили да им на измаку двадесетог века у практично политичке сврхе може добро доћи вишестраначка фасада, отворили су они изванпростор за слободно политичко деловање и организовање, задржавајући истовремено политички монопол, пре свега над средствима информисања, како би на тај начин, уз додатну помоћ монопола над финансијама и снагама јавног реда, могли без већих проблема да добијају изборе.

М. Петричевић: *Један од најчешћих поступака приликом успостављања апсолутне контроле у појединим институцијама јесте смена дотадашњих*

управника, директора или уредника на чија места се доводе мање стручни и мање способни, али у сваком случају послушнији и подобнији људи.

Н. Милошевић: Политика коју владајућа странка води у културним институцијама инспирисана је пре свега дневно политичким потребама те странке. На чело културних институција доводе се по правилу послушни људи, код којих се послушност развија на уштрб њихових других способности, а често на жалост бива да они те друге способности уопште и немају. Примери тако значајних културних институција не само овог града него и ове земље као што су Народно позориште и Музеј савремене уметности то речито показују. Од такве "кадровске политике" културни живот овог народа може имати само штете, па дакле ни у тој области неће бити никаквог стварног бољитка без корених промена постојећег политичког поретка.

Разговор водила Марија Петричевић